

פרק י"ב

העץ של לימור והנוירוזה

1. לימונים כבני-אדם

בחצרה של לימור ידידתי צומח עץ לימון. לפני שנים רבות שתל אותו בעלה. פרחים לבנבנים מניצים בו מדי חודשים אחדים ובעקבותיהם מזהיבים הלימונים. הפרי הנאה כמו מילא גאוות יוצרים את לבו של בעל הבית, אך לפני שנים אחדות החלו הלימונים לאבד מיופיים. עורם המבהיק כוסה בפצעים ובצלקות והפך לקליפה מחוספסת. בליטות וקמטים נחרצו בפירות ושיוו להם מראה משונה ההופך אותם למעין דבר החורג מדרך הטבע. רבים מן הלימונים נעצרו בהתפתחותם ונראו כתינוקות המסרבים לגדול, מעין פיטר-פּינים* קטנים ומעוותים. משנה לשנה הלכה התופעה והשתלטה על העץ, עד כי לא נותר עוד בעץ ולו לימון אחד בריא. בשנה בה פגעה המכה בעץ, נהגו בני הבית להציג את לימוניהם המשוונים כ"מעניינים", אך משהפגע לא הותר עוד רמז יופי או שמץ חן, השתלטה עליהם תחושת מבוכה וכישלון. כמי שנכנע לגורלו המר (או החמוץ), מחל בעל הבית על גאוותו וכאזרח מן השורה החל לקנות לימונים מן הירקן. ללא ידיעת בעלה, החליטה ידידתי להתייעץ עם מומחה מן המשתלה הסמוכה לביתם. הוא סקר את הפרי הקמוט שהחזיקה בידה, עיווה פרצופו ואמר:

– מצטער גברת, הלימון שלך חולה. אקריות תקפו אותו.

מימיה לא שמעה לימור על "אקריות", והמומחה הסביר לה:

– אקריות הן חרקים קטנטנים שלא רואים אותם בעין לא מזוינת, אלא רק במיקרוסקופ. הם מכרסמים את קליפת הפרי, ניזונים ממנה ומתרבים במהירות.

משהבינה זאת החלה לימור לתעב את האקריות וחיפשה דרך מהירה ככל האפשר להיפטר מהן. היא קנתה חומר ריסוס מתאים. למרות הכול,

* פיטר פן (Peter Pan, 1904), דמות ספרותית של ילד שלא יגדל לעולם בספרו המפורסם של הסופר הסקוטי ג'. מ. ברי (J.M. Barrie, 1860-1937).

הלימונים, שצמחו בהמוניהם, נקטפו ונאספו אל קערה גדולה, שהונחה על סלע בודד בגינה, ולמרבה הפלא, הם היו עסיסיים וללא גרעינים. בעת הצורך, בגשם, בחום או בקור, שלו בני המשפחה לימונים מן הקערה שעל הסלע. כששמעתי את סיפורה של לימור, צצה במוחי אסוציאציה חופשית למדי. סיפורו של עץ הלימון החולה דומה להפליא לסיפוריהם של אותם אנשים, הנפגעים במהלך התפתחותם המוקדמת על-ידי מזיקים, לאו דווקא אקריות. יחס לקוי ומעוות ואירועים שליליים או מבלבלים, כמוהם כאקריות הפוצעות את הנפש וחורצות בה צלקות. אך לעומת הלימונים, אצל בני-אדם לא ניתן לטפל ב"ריסוס וגמרנו". אדם שניזוק זקוק לריסוסים רבים וזהירים, המחזורים יחדיו במסגרת תהליך טיפולי איטי וממושך, שיניב בסופו של התהליך פירות נאים. ה"פירות הנאים" הינם יכולתו של הנפגע לממש את כישוריו, להגשים את רצונותיו וליהנות מחייו. הטיפולים הנפשיים העוסקים בכך מכונים פסיכותרפיה, טכניקה טיפולית הנגזרת מפסיכואנליזה. הפסיכותרפיה והפסיכואנליזה מתבססות על התורה הפסיכואנליטית ושתייהן עוסקות בהכרת חייו הקמאיים של המטופל ובפיענוחם. לכל אחד מאיתנו אוטוביוגרפיה משלו, אותה "כתב" תוך התבססות על האופן בו חווה את האירועים השונים בחייו. הפסיכותרפיה היא מסגרת בה נכתבת האוטוביוגרפיה מחדש, במהדורה מתוקנת ומשופרת. ומלאכה זו מבוצעת בידי ה"צוות הטיפולי", המטופל והמטפל. המטופל נושא בתפקיד המרכזי במלאכת שחזור סיפור חייו, אך כתיבת הסיפור בשיתוף עם המטפל, שהוא האובייקטיבי מבין השניים, היא שמאפשרת את השינוי. היא שואפת להסיר מן הדרך עיוותים ביחס לדימויו העצמי ובתפישותיו של המטופל, ומשתדלת לרפא פצעים ולהחליק צלקות. בעוד שעץ הלימון של לימור יעבור את טיפול ההבראה מעמדה סבילה ומבלי שיצופה ממנו ליזום דבר או חצי דבר, המטופל חייב לקחת חלק פעיל ומוביל בטיפולו, כמו גם לחלוק עם המטפל את האחריות לגבי התוצאות, שאם לא כן, ימשיכו האקריות לנגוס ולכרסם בו, ויהפכו את קליפתו לנוקשה (או לרכה) מדי ואת התנהגותו לבלתי-נעימה ובלתי-כדאית לו עצמו. אחרי הכול, בכך נבדל האדם מעץ השדה.

2. "נורוזה" – מילה יקרה

קרל מנינגר (Karl Menninger, 1893-1990), פסיכיאטר אמריקאי, שקליניקה רבת מוניטין הוקמה על שמו בטופקה (Topeka) שבקנזס, אמר: "להכיר את עצמך, פירושו להכיר את ממאירות דחפוך ולדעת באותה מידה מה הם כוחותיך להטותם".* דורות רבים לפנינו, האמין הפילוסוף היווני סוקרטס (399-469 לפנה"ס) בגישה דומה ואף תבע את חשיבות הכרת החיים על-ידי הפרט, כנורמה הכרחית. סוקרטס טען "שחיים שאיננו משכילים להבינם, אינם שווים לחיותם".¹ סוקרטס נהג לשוטט בכיכרות אתונה לבוש בגלימתו הארוכה ולחקור את פרטי חייהם של העוברים והשבים, ותוך כך נהג להסית אותם נגד המשטר. כאשר נשאל סוקרטס לפרש התנהגותו, ענה שהוא מיילד נפשות. ייתכן כי מ"מיילדות נפשות", אפילו שבוצעה שלא ביוזמת ה"נולדים", השלטונות היו אולי מעלימים עין, אולם הסתה נגדם, זאת לא יכלו שליטי אתונה לשאת. סוקרטס נידון אפוא למוות בשתיית רעל, אותו בחר לגמוע גם לאחר שהוצעה לו הברירה להינצל מזאת.

למען הבנת "המקרה", יש להזכיר כי אביו היה פסל ואמו מיילדת. ייתכן שהזדהות איתם היא שהביאה את סוקרטס לעיסוקו הקומפולסיבי (כפייתי) ב"פיסול או יילוד נפשות". מרבית המבינים בנושא סוברים כי החיים שווה לחיותם בין כה וכה, אך הכרתם מהווה אופציה שעשויה להיטיב את איכותם. כיוון שענייננו בפרק זה הוא בנורוזה** והואיל והנורוטים נוהגים לעיתים קרובות להגזים מבחינות שונות, אוסיף שעיסוקו של סוקרטס בנפשות באופן ובמידה שבהם ביצע את שיחותיו "הטיפוליות" עם תושבי אתונה, כמו גם על-פי התוצאות שהשיג, היו מוגזמים, וייתכן אפוא שניתן לזהות את התנהגותו זו כנורוטיית.

הגזמה, והיעדר מידה נכונה כמו גם אמצעים המובילים לתוצאות בלתי-כדאיות, הם חלק ממאפייניה של הנורוזה. עלי להתוודות כי רשמתי את המילה "נורוזה" באימפולסיביות, מפני שאחרת לא הייתי רושמת אותה כלל. וזאת מאחר שמושג זה, עתיק יומין, שהיה כה שימושי במשך עשרות שנים, אינו מקובל עוד כבעבר בספרי הלימוד. גורלו, ללא הגזמה, הוא בערך כשל סוקרטס. לאחר דרך ארוכה ומפרכת בין כתבי הפסיכואנליזה ומחקריה,

* *Simpson's Contemporary Quotations*, compiled by J.B.Simpson, 1988

** בעצם המטרה היא לעסוק ב"נורוזה הנשית", אך על-מנת להבין מושג זה, יש להבין קודם-לכן את מושג הנורוזה ללא קשר למגדר.

בעוד כוחה במוותניה, הודחה הנירוזה לפני למעלה מ-20 שנה באכזריות מתוך רשימות הסיווג של ההפרעות הפסיכיאטריות ומאז אין למוצאה כאבחנה per se באותם הספרים; היכן אפוא ניתן למוצאה? בחיים!
בכך אעז לפנות נגד הרוח ואחזיר את ה"נירוזה" לתודעתנו, מהר ככל האפשר, לפני שמסווגי הסיווגים יעוטו עלי וידונו גם אותי להדחה. מושג זה נחרץ לי מאוד לטענות הבאות:

1. הנירוטים, שהתנהגותם וסגנון חייהם מתאפיינים בהגזמה, באי-שקט קיומי, באי-הגשמה ובחוסר שביעות-רצון, סובלים מקונפליקטים בלתי-מודעים או בדרגות שונות של היעדר מודעות, בתחומים מרכזיים כגון: הערכה עצמית, אמונה בבני-אדם, זוגיות ועוד... העוצמות של אותם קונפליקטים הן כה משמעותיות עד כי די בהן כדי לפגוע באיכות חייהם. מקור הנירוזות בתהליכי הזדהות משובשים עם הדמויות המגדלות את הילד, אופי היחסים איתן או אירועי חיים, המעוותים תהליכים אלה. בטענתי זאת לא חידשתי דבר.
2. יש בני-אדם, נירוטים עד קצה נשמתם, שהקונפליקטים ואי-שביעות-הרצון מעצמם ומאחרים מגיעים עד לשד עצמותיהם, עד שכמעט לא נותר בהם תחום כלשהו שאינו נגוע במצוקה הנירוטית. גם בזה לא המצאתי דבר, ולכן אני מבקשת לטעון טענה אישית:
3. ישנן נשים,* הנגועות ב"אקריות" של "נירוזה נשית", שהיא נירוזה חלקית במובן זה שהפגע קיים בתחום הנשיות (אך לא בתחומים אחרים של אישיותן). מושג זה – "נירוזה נשית" – אמנם אני המצאתי, אך כל יסודותיו כבר צוינו בעבר כאילו הועמדו לרשותי ממש.

הרפואה חבה את המושג "נירוזה" לויליאם קולן (William Cullen), פרופסור לרפואה מאוניברסיטת אדינבורו. ב-1769 קיבץ תחת שם זה הפרעות של חושים ותנועה שסיבתן לא נודעה. כך אירע שמספר מחלות סווגו יחד וכי זולת אי-הבנתן, לא היה בהן, על-פי תפישתנו המודרנית, שום דבר מן המשותף. כאלה הן, למשל: אסתמה, אפילפסיה, היסטריה, פסיכוזה ועוד... במאה ה-19, כאשר התקדמות האנטומו-פתולוגיה** האירה את פני הרפואה, נתגלו סיבותיהן של אחדות מן המחלות שכוננו עד אז "נירוזה". זו אחר זו הן חולצו מן הכרס הגדולה של הנירוזות והועתקו לתחומים רפואיים

* מדובר בנשים אך ורק מכיוון שהן הנושא בספר זה, אך ללא ספק מתאימים דברים אלה גם לגברים

שהתאימו להן. כך, למשל, האסתמה התקבלה לתחום הרפואה הפנימית, האפילפסיה לנירולוגיה וכו'. מחלות שלא נמצאה להן סיבה, הושארו בתוך קטגוריית הנירוזות ושם הן המתונו לגואל. הגואל, בדמותו של ד"ר אוגוסט אקסנפלד (August Axenfeld, 1825-1876), הגיע מאודסה לפריס ושם התמסר, בין השאר, לחקר מחלות הנפש. ב-"*Trait? de n?vroses*" (ספר לימוד על הנירוזות), אשר פרסם ב-1867, הציע אקסנפלד שמחלות אלה, שסיבתן אינה ידועה, יובנו כנובעות מהפרעה פיסיוולוגית ללא פגמים אורגניים, קרי ללא פגם שניתן לאתרו באיבר כלשהו, ויכוננו הפרעות "פונקציונליות". הצעה זו אומצה על-ידי רוב הדמויות המרכזיות בעולם הרפואה של אותם הימים.

אחד הביטויים התסמיניים הנפוצים ביותר של הנירוזות, הייתה ה-*Conversion*, כלומר: ההמרה. זוהי תופעה מעניינת, שפיענוחה דומה לתשבץ מילים. המטפל מקבל מן המטופל רמז או אות המהווים תסמין, כגון שיתוק, חוסר תחושה בחלק מהגוף או הפרעה בראייה. אם ידוע למטפל שהסיבה אינה נעוצה במחלה גופנית, עליו לגלות את הקונפליקט הנפשי המתחבא מאחורי התסמין ואשר יצר אותו, ובאותה מידה עליו לפענח את המסר הטמון בחובו. הקונפליקט והמסר אינם גלויים לעין (כמו התסמין), והם בגדר נעלם בדומה לאותיות החסרות בתשבץ. תסמין ההמרה נוצר מהפיכת תכנים נפשיים לביטוי גופני. פעולה זו מתרחשת במנותק מרצונו המודע של האדם. שיתוק ברגליים, לדוגמא, יכול להיווצר עקב מאבק פנימי בין הרצון ללכת לבין הפחד מפני ההליכה. מקור השיתוק אינו בשרירים או בעצבים המפעילים אותם, המהווים רק חוליה משנית, המבצעת את השיתוק. המקור הוא ב"ראש" או בנפשו של החולה, אם נרשה לעצמנו לאחדם לרגע קל. כיוון שהמוח "יודע" את הסוד הלא מודע בדבר ההליכה, הוא פוקד על הרגליים להשתתק. פתרון כזה אינו מציאה גדולה, מפני שאינו פותר באמת את המצוקה, אלא רק משתיק אותה. ה"תועלת" שבו היא בהקלת-מה, על-פי-רוב קצרת טווח, שאינה מניבה החלטה. אם החולה יחכים בעזרת הטיפול או בדרך אחרת, הוא יוותר על השיתוק ויבחר בפתרון איכותי ויעיל יותר. אם ישתנו חייו באופן שישחררו אותו מהקונפליקט, גם אז ההמרה צפויה לפוג. ועל כך במקרה הבא:

זכור לי חולה כבן 55, עולה חדש, שבארץ מולדתו כיהן בתפקיד בכיר. עם הגיעו ארצה, התקשה למצוא עבודה דומה במעמדה בגין קשיי השפה. שני

* במוכן הביטוי העממי: "במוחו" או "בראשו", המתכוון לכך שאין סיבה רפואית של ממש.

ילדיו, שהחלו את לימודיהם האוניברסיטאיים עוד קודם לעלייתם ארצה, מיהרו להמשיך כאן בלימודיהם, שכידוע, דורשים תקציב נכבד ושוטף. האב מצא עצמו במצוקה (דהיינו, קונפליקט) בין שני צרכיו המהותיים: מחויבותו כלפי ילדיו וצרכיו עצמו בזמן, הממושך אולי, בו יהיה עליו להמתין או לחפש עבודה התואמת את השכלתו וכישוריו. לאחר התלבטויות ושיקולים לכאן ולכאן נטתה הכף לצד מחויבותו כלפי ילדיו. הוא הסכים לעבוד בבית-חרושת לנעליים, שם התקבל כפועל פשוט, שעבודתו התבצעה בעמידה. מובן כי מעמדו היה נמוך כאן בהרבה מזה שאליו הורגל ולא תאם כלל לדימויו העצמי. שבוע לאחר שהחל לעבוד, חש חולשה ברגליו. בבדיקה שערך לו רופא כללי לא נמצא כל הסבר לתלונתו. אם התופעה תימשך, אמר הרופא, יהיה צורך להיבדק על-ידי נוירולוג. ביומיים הבאים, החמיר מצבו עד כדי שיתוק שתי רגליו. החולה אושפז לבירור נוירולוגי ומשלא נמצאה סיבה לשיתוק, הופנה למרפאה פסיכיאטרית.

פיענוח המקרה היה קל. השיתוק "שירת" את החולה במצוקתו בין צו מצפוננו לעבוד לבין גאוותו ודימויו העצמי. ומאחר שבתוך תוכו לא היה מסוגל להחליט לכאן או לכאן, "פתר" החולה את הקונפליקט בדרך של שיתוק, שלא היה תסמין מתאים לו ממנו. ללכת או לא ללכת לעבודה במפעל הנעליים, לעמוד שם או לא על רגליו, לא הייתה כבר שאלה הנתונה באחריותו. בהמרה שנוצרה היה "רווח" כפול ומסור אחד. הרווח הכפול היה בעצם ההקלה שנבעה מהתופעה הדרמטית, שהסירה את האחריות ממנו וגם אפשרה לו להגיע, בזכותה, לטיפול.

המסר: אינני מסוגל להחליט אם לבצע את העבודה שהוצעה לי או לאו. רגלי החליטו במקומי ואינני אחראי עוד להן. את המסר הזה היו הרופאים חייבים לקלוט.

עם כל הכבוד לפסיכיאטרים, לולא עזרתה של הסוכנות היהודית, אשר העמידה לרשות החולה את העזרה הכספית הנחוצה לפסק זמן, מלאכתם של מטפלו לא הייתה קלה. האבחנה הייתה נוירוזת קונברסיבית (המרתית), שנקראה בזמנו גם היסטריה. מחלה זו, שהייתה שכיחה מאוד במאה ה-19 ובפרט אצל נשים, עוררה עניין רב. הפרופסור הצרפתי ז'מ. שרקו (J.M. Charcot, 1825-1893) מבית-החולים הפריזאי "סלפטרייר" (הוזכר בפרק "אפרת וההפריה המלאכותית") שהיה נוירו-פסיכיאטר, הפך בזכותה למלך; מלך ההמרות. גישתו כלפי היסטריה הייתה דואלית. הוא הסכים עם סיבתה הפונקציונלית אך טען שמדובר בתהליך מולד-תורשתי, שמקנה לחולי ההיסטריה את הנטייה למחלה ואת היכולת להתהפנט. ומשקבע זאת, הפנט

שרקו את מטופליו, הציגם לראווה והפכם למוצגים עזי רושם. לשיעוריו, אותם נשא בפני אמפיתיאטרון מלא תלמידי רפואה, הורשה הקהל הרחב להיכנס באופן חופשי. אמנותו של פרופ' שרקו הגיעה לשיאה כאשר דרך ההפנוט נהג להעביר המרות מחולה לחולה. אם, לדוגמא, הועלה על הבמה, גבר שסבל משיתוק בידו ואשה שסבלה מתנוחה משונה בגופה, הפך שרקו, באמצעות ההיפנוזה, את הגבר לחולה בעל תנוחת גוף משונה ואת האשה לחולה שידה משותקת. לאור הנסים והנפלאות הללו, לא פלא שבאוקטובר 1885 הגיע לפריז כדי להשתלם אצל שרקו גם רופא וינאי יהודי צעיר ואלמוני בשם זיגמונד פרויד... הוא שהה שם עד ששב לווינה בפברואר 1886.

באותן השנים כבר היה המושג "נורוזה" שגור בפי הרופאים, אם כי לא הכול היה ברור ומוסכם אודותיו ורבים בדקו בציציותיו. שניים מתלמידי שרקו ראויים במיוחד לאזכור: פ. ריימונד (F. Raymond), שטען כי הסיבה לנורוזה היא מוחית כימית והציע את השם "פסיכו-נורוזה", ופ. ג'אנה (P. Janet), המוכר מבין השניים. בעבודותיו הראשונות, קיבל ג'אנה את מושג ה"פסיכו-נורוזה" של ריימונד כמתוך נימוס, אולם מאוחר יותר, שקל, התחרט, נטש אותו וחזר ל"נורוזה" בלי ה"פסיכו". כדי להגדירה, הסתפק בתיאורה הקליני תוך ויתור על חיפוש סיבותיה הנורולוגיות. בסופו של דבר, שני המושגים, נורוזה ופסיכו-נורוזה, נעשו למונחים מקובלים, ובעלי משקל דומה בז'רגון הרפואי. האסכולה הפסיכואנליטית, שנוסדה בסוף המאה ה-19, אחזה בהם בחוזקה, פיתחה והעשירה אותם ללא גבול,* תרתי משמע. הפסיכואנליזה חוללה מהפך במושג הנורוזה והוסיפה לו נפח ועומק מפני שמעבר להיבט התיאורי הקליני, נוספו לו אפיונים הנוגעים לתהליכי ההתפתחות הפסיכו-מינית (Psycho-sexual) של הילדות והנעורים. ההתפתחות חולקה לשלבים, החל בשלב האורלי שבו סיפוקי התינוק ממוקמים סביב פיו, דרך השלב האנלי,** וכלה בשלב

* משסולק המונח "נורוזה" מספרי הפסיכיאטריה, "חוסר הגבולות" שבו היה אחד מן הנימוקים הראשיים לסילוקו. על כך בהמשך.

** אנלי: מהמילה Anus, בלטינית – פי הטבעת.

האדיפלי* והגניטלי** ; כל שלב זה "כיפים" שלו. בין האינסטינקטים והסיפוקים מחד גיסא, לבין ההגבלות והתסכולים מאידך גיסא, נוצרים הקונפליקטים. המאזן בין הצדדים המנוגדים מאפשר את פתרון הקונפליקט ואת המעבר משלב לשלב. היעדר מאזן מביא לתוצאה הפוכה: קושי לפתור את הקונפליקט וחסמת המעבר לשלב הבא. במקרה זה יחול "קיבעון" (fixation) במקום פתרון. מעין היתקעות במקום. אותותיו של הקיבעון יתבטאו באופי האדם ובהתנהגותו. בעקבותיו עלולה להתרחש נסיגה (regression) לשלב מוקדם יותר.

ניקה למשל את השלב האנלי, המתרחש סביב גיל שנתיים. ההנחה היא שבאותה תקופה פועלים פי הטבעת ושלפוחית השתן כגורמים המספקים לפעוט סיפוק רב. אם הורה מלחיץ מדי את ילדו ומקדים את דרישותיו שהפעוט "יהיה נקי", תהפוך ההנאה לטרחה, והילד עלול "להיתקע" בשלב זה. ואילו התרה מוגזמת של סיפוקים ללא הקפדה על הצבת גבולות בזמן (ובמקום), אף היא עלולה ליצור קיבעון, שכן בפסיכולוגיה כל מה שפחות מדי או יותר מדי, הופך לבעיה.

אנשים שנתקעו בשלב האנלי נוטים להגזים בסדר ובניקיון, הם דייקנים מאוד, קמצנים, ואינם נוטים להיענות בקלות, כאילו הם מתקשים לשחרר דבר-מה; או להיפך: מרושלים, בלתי-מאורגנים, פזיזים וכאילו משחררים ללא איפוק. איננו חייבים להשתמש בדמיון פרוץ מדי כדי לחבר בין תכונות האופי המתוארות כאן לבין נסיבותיהן האפשריות של פעולות המעיים ושל שלפוחית השתן, שהן, כאמור, מוקד הנאתו, אך גם טרחתו הגדולה של פעוט בן שנתיים.

דוגמא נוספת: השלב האדיפלי,*** המתרחש בסביבות גיל חמש, נחשב לתקופה שהילדה נמצאת בה בשיא התחרות עם אמה על אהבת אביה. היא

* על שם מלך אדיפוס של תבי (Thebes) שבמצרים, שנשא, בשוגג, את אמו לאשה. השם Oedipus משמעו "רגליים נפוחות", והוא ניתן לו משום שאביו, המלך לאיוס, נקב את רגליו כאשר היה תינוק על-מנת להמאיסו על הבריות מלאספו; הוא מסר אותו לידי עבד ודרש ממנו לנוטשו ביער, שם, קיווה, ייטרף על-ידי חיות פרא. העבד, שריחם על התינוק, מסר אותו לידי רועה, שמסר אותו למלך פוליבוס (Polybos), וזה גידל אותו כבנו.

** השלב החותם את סיום ההתפתחות הפסיכו-מינית ומביא לבגרות מינית.

*** על-פי-רוב משתמשים במושג "אדיפוס" ביחס לתסביכי שני המינים, אם כי פרויד הדגיש את השם "אלקטרה" (Electra) בתארו את תסביך הבנות המקביל לתסביך אדיפוס אצל הבנים. אלקטרה, שכאדיפוס, אף היא דמות מן המיתולוגיה היוונית, רצחה עם אחיה אורסטס (Orestes) את אמם קליטמנסטרה (Clytemnestra) כנקמה על בגידתה באביהם אגממנון (Agamemnon) ועל שרצחה אותו בשובו מן המלחמה.

שואפת להשיגו לעצמה ולהרחיקו מאמה. סביבה המאפשרת קיומה של פנטזיה זו ללא האשמה, נזיפה, הענשה או יצירת תסכולים, והשומרת בכל-זאת על גבולות המציאות, מסייעת לתהליכי ההתפתחות, ובשל כך פוסעת הילדה רגועה ומסופקת ועוברת מהתקופה האדיפלית לשלב החביון, בו היא נרגעת מתאוותיה ונחה מסערות העבר. במקביל היא מפנה אנרגיות להתפתחותה האינטלקטואלית והחברתית. בגיל ההתבגרות שבהמשך, שוב מתעוררים אברי המין "משנתם" והנערה נכנסת לשלב הגניטלי. אם לא נוצרו תקלות אדיפליות, היא מוכנה ומזומנת לוותר על אהבתה הנושנה (לאביה) בעבור גבר אחר שיהיה שלה. אולם אם היא "נתקעת" בשלב האדיפלי, מצפות לה צרות צרורות כמו פחד מפני "כישלון נוסף" ו/או צורך קומפולסיבי להתקשר (דווקא) לגבר שאינו ניתן לכיבוש, כמו שבתפישתה היה אביה בזמנו. שלא במודע היא תעדיף גברים "בלתי-ניתנים להשגה", שסובלים – או נהנים – מבעיה משלהם.

בגרסה אחרת יכולה הבעיה האדיפלית להתבטא בבחירת גבר אבהי. אם צרכיו הנפשיים תואמים תפקיד זה, אין בכך כל אסון. לזוג מסוג זה אופי "משלים" * והקשר הוא בעל עמידות לא מבוטלת, בעיקר עד לרגע בו "הקטן" שבבני-הזוג מחליט לגדול או ה"גדול" שביניהם נחלש מסיבה כלשהי. שינויים כאלה דורשים הסתגלות, שאם לא כן ייכנס הזוג למצב של אי-ספיקה (decompensation).

תקלות לא חסרות ואדם עלול לסבול מיותר מקיבעון אחד וכתוצאה מכך מקונפליקטים בכמה תחומים. מונח הקונפליקט כעימות בין שני רצונות או רגשות מנוגדים, הועמד על-ידי הפסיכואנליזה במרכז קונצפט הנורוזה. לרצות ולא לרצות, או לאהוב ולשנוא בו-זמנית את אותו דבר עצמו, הן דוגמאות לכך. הפסיכואנליזה הדגישה גם ששני עקרונות בסיסיים שולטים בחיינו הנפשיים: עקרון ההנאה ועקרון המציאות. להבדיל מתינוק, שרשאי לפעול על-פי הנאתו המיידית, מצופה המבוגר שיפעל על-פי התחשבות בחוקי המציאות ואף יותר לפעמים על הנאותיו. אין ספק כי השילוב בין השניים עדיף. וקושי לשלב בין שני העקרונות או כניעה לאחד מהם על חשבון זולתו, נפוץ אצל הנורוטים.

* הוזכר בפרק "פלורה שאינה פורחת".

קודם-לכן כבר הוזכרה ההמרה* המופיעה במסגרת הנזכרת התסמינית. סימפטומים אחרים שנפוצים בנזירות התסמינית הם חרדה, פֶּצַת, מחשבות כפייתיות או מעשים כפייתיים.

קווי אופי אנליים או התנהגות אדיפלית, הנובעים מהתפתחות פסיכו-סקסואלית, שחלו בה תקלות, מיוחסים לנזירות ללא תסמינים, שכונתה גם "נזירות האופי". עוד בסוף המאה ה-19 הייתה הנזירות התסמינית בעלת מעמד איתן בטווח מחלות הנפש, אך בתחילת המאה ה-20, החל להתחבב על השפה הפסיכיאטרית המונח "נזירות האופי". מונח זה התייחס לאנשים שסובלים מקשיים שונים באופיים וביכולתם להגשים את עצמם חרף יכולת פוטנציאלית טובה. הם אינם שבעי רצון מחייהם ובמקביל אינם עושים את הדרוש כדי לשנותם. ובכך הם מזכירים אולי את הסופר האמריקאי הנודע מרק טוויין (Mark Twain, 1835-1910). באחת מהברקותיו, ציין טוויין לרעה את אלה המתלוננים על מזג האוויר, אך אינם נוקפים אצבע לשנותו. וכמו שנאמר, יחי ההבדל הקטן! בעניין מזג האוויר יכול אדם לעשות אך מעט, אולם באשר לחייו הוא יכול לפעול הרבה יותר.

עם עלייתה של נזירות האופי אל הבימה, התרחבו גבולות הנזירות לממדים שאיימו על עצם קיומה. ההפרדה בין נזירוטי לבריאי ניטשטשה בשל קונצפט רחב מאוד, שכלל רבים ושונים, אך לא בהכרח משונים מדי. בזה היה אפוא כוחו אך גם חולשתו של המונח "נזירות".

אלפרד אדלר, שכבר הוזכר בפרק "נשיות, צירי לידה" בשל עניינו בתסביך הגבריות של הנשים וגם ב"ז'אן דיארק, גיבורה מיוחדת במינה" בשל מושג ה"עריקה מן הנשיות", הושיט את ידו לתמיכה ב"נזירות האופי", אך למעשה תרם דווקא לערפול המושג. ב-1912, בספרו המונומנטלי: "The Neurotic Constitution"², ביקש לשמור על מונח זה עבור חריגות האישיות, כך שאם עד אז סבל מושג זה מאי-בהירות בשל נקודות הממשק שלו עם אנשים שנתפשו בעיקרון כבריאים, הסתמנה הפעם גם אי-בהירות מבחינת ההבדל בין נזירות אופי לבין הפרעות האישיות.^{**} ב-1938, התייחס לכך ג'ונס (E. Jones, 1879-1958), פסיכואנליטיקאי בריטי, לימים הביוגרף של פרויד.

* היום מקובל לכלול את ההמרה בתופעות הפסיכוסומטיות.

** הפרעות האישיות נשתמרו עד היום כקבוצת הפרעות עצמאית. כך, למשל, מדברים על הפרעת אישיות כפייתית, המתאפיינת בנטייה לדייקנות יתרה ובחסימות רגשיות או על הפרעת אישיות היסטרית, שבולטים בה קושי בחשיבה מאורגנת, נטייה לרגשנות יתרה ולהתנהגות תיאטרלית. בהפרעת האישיות הסוציופתית (Antisocial) מתוארים בעיקר סף תסכול הנמוך, צורך בסיפוקים מידיים, מצפון בלתי-מפותח וקושי ללמוד מן הניסיון.

ג'ונס קבע שמדובר ב"הפרעה מובנית בתוך האישיות, ובתופעות ביניים בין האופי הנורמלי לבין התסמינים הנורוטיים"³. היו גם אנשי מקצוע חסרי פשרות, שביטאו את יחסם ללא רחמים: "זהו ביטוי מוטעה ואומלל", קבע הפסיכיאטר הגרמני שניידר (K.Schneider, 1887-1967), והנחית בכך מהלומה קשה על הביטוי "נירוזה".

מוכת גורל ומתנדנדת מפאת התגובות השונות, שרדה האבחנה למרות הכול, עד 1980. ואז, בוועדה לכתיבת ה-D.S.M.-3, החשוב שבספרי סיווג הפרעות הנפש, ספגה הנירוזה חבטה קטלנית. לאחר שורת ויכוחים סוערים בין חסידיה למתנגדיה, סולקה אבחנת ה"נירוזה" כהפרעת אופי ללא תסמינים, מדפי הספר. גל של התנגדויות וגעגועים הציף את התקשורת הפסיכיאטרית. מתוך הזדהות מוחלטת עימו, יובא כאן קטע קורע לב מתוך מכתבו של ג'אנוליס (Peter Janulis), פסיכיאטר ניו-יורקי:⁴

האם באמת הלכת, מילה יקרה? האם באמת לא נוכל עוד לעולם ללכת אחרייך ולהוסיף באמצעותך עומק, חן ותוכן לניסוח האבחנה? האם לעולם לא תאפשרי לנו עוד לתאר מה שתיארת באופן כה מוצלח לאורך 100 שנה כמעט? האם באמת סילק אותך ה-D.S.M.-3 מרישומי האבחנות הפסיכיאטריות? אנחנו, אנשי המקצוע, כמו גם ההדיוטות והסובלים, כל אלה שרצונם שירפאו אותם, עדיין זקוקים לך, כולנו שואפים להתאחד במלחמתנו נגד אויבתנו המשותפת: "נירוזה".

נא לשים לב: פ. ג'אנוליס, המאוהב במונח "נירוזה", שונא את ההפרעה הקרויה על שמו, ממנה כולנו סובלים, כדבריו: מרפאים, חולים וסתם הדיוטיות. לדעתו, אנו זקוקים למילה זו כדי להילחם נגד ההפרעה ומתקשים נואשות להיפרד ממנה. המקרה הבא, מקרה של נירוזה נשית, מדגיש את צדקת דבריו של ג'אנוליס ואת הסיבות לקשיי הפרידה ממונח זה.

3. מבט על הנירוזה הנשית

עדי הייתה בת 34, גרושה ללא ילדים. היא פנתה לטיפול בתלונה שאינה מסוגלת למצוא לה בן-זוג לנישואין. בני-זוג שלא לנישואין, מצליחה למצוא ללא קשיים מיוחדים – חלקם נשואים וחלקם "פרפרים" רווקים. הקשר האחרון שלה היה עם גבר מבוגר ממנה ב-14 שנה, נמשך יותר משנתיים ועמד לגווה בתקופת הגעתה לטיפול, וזאת בשל אשה אחרת. היה זה הקש ששבר את גב הגמל. ה"גמל", עדי, היא תמירה ויפהפיה, בעלת רגליים ארוכות, עיניים כחולות ומצח גבוה שעורו חלק ומבריק. תספורתה קצוצה

וכמה קווצות שיער משוחות בג'ל זקופות על קודקודה. היא לא הסתירה את המראה הנשי שלה, המעוטר בזוג עגילי כסף כשתי טבעות ענקיות, תלויות על תנוכי אוזניה ונעות הנה והנה עם תנועות ראשה. חיוך מריר, שנידבה לעיתים, חשף שתי שורות שיניים בוהקות ומסודרות להפליא. לא מתוחה הייתה ולא בוכייה, אלא מודאגת, קצת מדוכאת, מצטערת ובעיקר אינה מבינה. ושונאת את האשה ש"חטפה" את חברה, "העקומה והגמדה", לדבריה.

– אני, כפי הנראה, נדונה לחיי רווקות נצחית. ילדים לא יהיו לי. הזמן חולף, השעון הביולוגי מתקתק לי בראש, ובכטן שלי שום דבר לא קורה.

זה היה המשפט האחרון, אותו מלמלה חצי לעצמה וחצי לעברי בצאתה מפגישתנו הראשונה. ניחוח לבנדר (אומרים שהוא מרגיע?) נותר אחריה בחדר ובי הותירה רושם עז מבלי שיכולתי לאבחן מדוע. לאחר שבוע חזרה.

– אני לא יודעת איך התרשמת ממני, אבל אני יצאתי מן הפגישה מבלי להבין למה אני מצפה מן הטיפול. אם אף אחד לא רוצה בי, זה אומר שאני מאוד לא אטרקטיבית. שהכנות האחרות נראות יותר טוב ממני... אין מה לעשות. יש לי חברות שלא תכננו להתחתן וכל זאת התחתנו. אני מביטה סביבי, חוץ ממני, ועוד אחת, כולן נשואות ואמהות. החברה שלי שהיא עדיין רווקה, אומרת כפה מלא: זה לא בשבילי. היא נהנית מן החיים. לי זה מציק. אני לא מבינה איך, עם כל הכבוד לך, איך תוכלי לשנות את פני הדברים. אני חייבת להודות שאת בסדר. שאלת שאלות לעניין, את מקשיבה ומתייחסת ברצינות. אני לא יכולה לומר שלא. אבל אני, לא יודעת למה... אהיה איתך ישרה, בסדר?

– בטח, רצוי מאוד, ענית, ולא ידעתי לשם מה ההכנה ומה ינחת עלי.
– באמת את עושה רושם די טוב, התעקשה לרכך את הקרקע, אבל לאחר שיצאתי מכאן לפני שבוע, חשבתי כל הדרך לעבודה, הרגשתי, יותר נכון, שמטפל גבר יתאים לי יותר.

הופתעתי לשמוע מפיה שאינה שבעת רצון מהיותי אשה. יותר מחצי מן הפונים לטיפול פסיכולוגי מעדיפים דווקא מטפלות על מטפלים. זהו ממצא סטטיסטי, הקשור כנראה לציפיותיהם של המטופלים לזכות בתמיכה ורכות, תכונות המשויכות, מן הסתם, לנשים יותר מאשר לגברים. ומלבד זאת, יטענו מביני הדבר ובצדק: כי המין של המטפל אינו כה חשוב, משום שביחסי הגומלין הנרקמים בינו לבין המטופל עוברת דמותו (הריאלית) של המטפל תמורות על-פי צרכיו הנפשיים של המטופל. תמורות אלה כוללות לפעמים

גם את זהותו המינית. אדם שסבל בילדותו מאב פוגע, אלים ומסרס, עלול "לזהות" תכונות אלה במטפלו ולהאשימו בכך, גם אם "הוא" אינו אלא מטפלת בעלת אופי חם ורחום. אם מטופלת הרגישה בילדותה דחוייה על-ידי אמה, היא תיטה להתייטר בתחושה שאינה רצויה אצל מטפלה; אם מטופל סבל בילדותו מאב בכור שהשתלט עליו וזרע הרס בתחושת ערכו העצמי, הוא יחוש שמטפלו נוהג בו באופן דומה ויתגונן מפניו על לא עוול בכפו. ואם היותי אשה אינה – כבר מראשית היכרותנו – לטעמה של עדי, לא עולה מכאן שמטפל גבר בטוח יוותר במשך הטיפול בזיהויו הזכרי.

הצורך הלא מודע של המטופלים לַדמות מטפל מסוג זה או אחר קודם לכול, וטרם נולד המטפל שחסינ מפניו. מכאן שאם עדי לא חיבבה אותי כבר בפגישתנו הראשונה, יש רק שתי אפשרויות: או שאני הייתי בלתי־נסבלת או שעדי זקוקה לגבר, אשר על-פי תחושתיה וייצוגיה הראשוניים (הטרומ טיפוליים), יספק לה צרכים שלא סופקו עד אז. בעזרת חבר לעבודה בדקתי את האפשרות הראשונה ופסלתי אותה. מכל מקום, בשלב מוקדם זה של הקשר עם עדי, טרם ניחשתי את פשר התנגדותה אלי, אך נזכרתי והתעוררתי בסיפור משנות עבודתי הראשונות.

בראשית דרכנו כפסיכותרפיסטים אופטימיים וחסרי ניסיון, המתנסים והמתנשאים בחוויה, התרשמנו מאותן האגדות על התאהבותם של מטופלים במטפליהם. מבלי להתוודות על כך באוזני הקולגות שלנו, ציפינו לתופעה מחמיאה זו בכיליון־עיניים. באותם ימים זכיתי לשמוע על סיטואציה טראגי־קומית שחוה חברי הטוב, ד"ר א. א.

יום אחד נפל בחלקו לטפל בבחורה צעירה ויפה להפליא. הבעיות שהובילוה אליו אינן חשובות לענייננו. נאמר רק שהייתה נירוטית מתונה ושפנתה לפסיכותרפיה כדי להכיר את עצמה. ד"ר א. א. שמח, התמסר בכל מאודו לקריאה של התורה הפסיכואנליטית, קרא, למד, התייעץ עם מדריכו, ו... ציפה לרגע התאהבותה של המטופלת בו. חלפו חודשים אחדים. השיחות התקיימו בסדירות. ד"ר א. א. היה שקוע בהתנסות המרתקת. ואלף שאלות מלהיבות הטרידו אותנו.

אני, שקראתי משהו על תופעת התאהבותם של המטופלים במטפליהם, כבר ידעתי ששמה "העברה" (transference) ושנביעתה קשורה ליחסים המוקדמים של המטופל, שאת אופיים ואת הצרכים הרגשיים שנוצרו בהם, כפי שנחו בזמנו, "מעביר" או "מעתיק" המטופל אל יחסיו עם המטפל. ידעתי גם שתופעה זו היא מהותית לטיפול, וכי אין להתעלם ממנה, וכי

עיבודה הזוהיר והנכון מקדם את הצלחתו. על רקע זה, כמי שמבינה היטב בנושא, שאלתי יום אחד את חברי:

– בסדר א., אבל מי אתה עבור הבחורה?

לפתע נפלו פניו הנלהבות. מכיוון ששיחתנו התנהלה בהפסקת הצהריים, ומאחר שבדיוק באותו רגע הספיק חברי לנגוס בקציצה עלובת המראה, סברתי ששוב מדובר במורת-רוחו בגלל תפריט בית-החולים. הוא לעס את הקציצה כאילו הייתה עשויה מגומי, מה שלמען האמת לא היה רחוק מן המציאות, ולא מיהר להשיב. הבטתי בו במבט "אנליטי", המנסה לאבחן את מצבו, והחלטתי: הוא חושב. אין לכך קשר לקציצה, אלא לשאלתי. כעבור דקה, ענה באיטיות, כמתוך נמנום:

– אם אני חושב על זה, אז נדמה לי שאני... הוא שתק כמו שמתקשה להעלות את התשובה על דל שפתיו... ואילו אני המתנתי לסיום המשפט המותח והאצתי בו:

– נו... תגיד כבר!

– שאני... התמהמה, אמא שלה, נפלטו מפיו המילים שלא ייאמנו. לרגע היה חברי א. האומלל שברופאי תבל ולי לא נותר אלא לאחל לו הצלחה בתור אם טובה ורחמנייה.

במרוצת השנים, כששנינו כבר היינו מתורגלים באהבותיהם ולפעמים בשנאותיהם של מטופלינו, נזכרנו בנוסטלגיה וברוח משועשעת באכזבתו.

באחד הסמינרים למדנו, שפרויד נהנה בתחילת דרכו מהתאהבותן של מטופלותיו והשלה עצמו שהתופעה המחמיאה תחזור ותפקוד אותו בכל המקרים. מאוחר יותר למד עד כמה קשה עלולה להיות ההעברה במקרים בהם לא מדובר באהבה, כי אם בכעס, אכזבה או ביקורת קשה.

יוצא מכאן שהמטופלים עשויים לאהוב, להעריך, לשנוא או לבזות את מטפליהם יתר על המידה, או שלא במידה המגיעה להם. על-פי טיב הרגש הנוצר, חיובי או שלילי, קרויה ההעברה "חיובית" או "שלילית". אולם חיובית כשלילית, היא מאפשרת עיבוד של חוויית ילדות, ו"תיקונה" על סמך היחסים הנרקמים במרחב הטיפולי. מרכיב זה של הטיפול קרוי בשם "החוויה המתקנת".

כשמטופל מתאהב במטפלו, אנו קוראים לכך "Love Transference", שזו כמובן העברה "חיובית".

הבה ונשוב למקרה של עדי, שאינה מצליחה למצוא גבר שינשא לה. אפשר לומר כי הקשר שלי איתה החל ברגל שמאל. היותי אשה הביאה עלי "העברה שלילית" כבר בפגישתנו הראשונה. היות שסיפורנו התרחש במרפאה ציבורית, ומאחר שמספר הנשים העובדות בשירות ציבורי עולה בהרבה על מספר הגברים, לא יכולנו לספק לעדי מטפל גבר כמבוקשה; וגם לא היינו בטוחים שאכן נכון לעשות כן. בשל כך, היא "נתקעה" איתי, מה שגרם לשתינו קשיים לא מעטים. לרענון יוזכר שאנו עוסקים בנוירוזה נשית, וכי עדי סבלה ממנה.

...ואני סבלתי מכך שפגישותינו היו מתנהלות בין איחורים וביטולים די תכופים, לבין תכנים בדרגות משתנות של פושרות ויובש, מעין דיווחים על עובדות ואירועים יום יומיים שעברו עליה, בהם התקשיתי למצוא משמעויות מעבר לכך שדבר-מה בקשר בינינו אינו כשורה. ובנוסף תמיד מיהרה עדי בתירוצים שונים לסיים את פגישותינו, מזדרזת לעזוב את החדר בצעדים נמרצים, מענטזת הרמונית ומנענעת את עגיליה, עוד לפני שאני הספקתי לקבוע את רגע הסיום. היפוך "סמכויות" זה היה לי לא נוח, ולא בשל צורכי סמכות, שאינם כלל בין חשובי צורכי האישיים, אלא בשל הקושי להביא את תופעת ה"התנגדות" שבהתנהגותה לידי הבנה ופתרון.

בחודש הרביעי לטיפול, לאחר תקופה שבה קפאו יחסינו על שמריהם ללא התרחשויות מיוחדות, סיפרה לי עדי חלום שחלמה בסמוך לתאריך הפגישה:

כילדה בחלום, היא מטיילת ביער קסום עם הוריה. אביה מימינה ואמה משמאלה. הם מפלסים את דרכם בין גזעי העצים הצפופים, שצמרתם נפרשת מעל ראשיהם. לפתע פורצת סופה. רוח חזקה מנענעת את העצים. שלושת המטיילים ממהרים לחפש מחסה. הם רצים. ליבה של עדי דופק חזק. אמה נעלמת ואיננה. לא ברור מה עלה בגורלה. אולי איבדה את דרכה ביער, אולי התחשמלה מברק ומתה. עדי ואביה אינם מחפשים אחריה אלא ממשיכים לרוץ ומתקרבים לבקתת עץ ללא חלונות. אביה של עדי נחלש. היא תומכת בו שלא יפול. אולם הוא נופל ועדי שוכבת מעליו ומנשימה אותו מפה לפה. היא אינה פוחדת. היא שקטה, ואפילו נהנית. מצבו של אביה לא קריטי, לגמרי לא. בקטע זה של החלום, היא כבר אינה ילדה אלא נערה. הסופה שככה. עצי היער מתכווצים במעין תנועות קצביות משונות, שאינן קיימות במציאות.

חלום זה, אותו סיפרה בהתרגשות גוברת והולכת, הוביל אותנו לעיקר עיקרי הקונפליקט של עדי. לבקשתי כי תנסה לפענחו בעצמה, בחרה בהתכווצויות הקצביות של העצים כפרט שעורר זיכרון ילדות.

בערך בגיל חמש או שש, קיבלה במתנה צעצוע ממישהו שאינה זוכרת מיהו. זה היה כעין צינור עשוי גומי קשוח. קופסה עגולה התחברה אל קצהו האחד, והיה צורך למלא אותה במים. לחיצה על כפתור הפעילה את הצינור, שהתארך באמצעות חוליות גומי אחדות. הוא היה מתכווץ ומתארך ומתיז החוצה את מי הקופסה. מסיבות מובנות מאליהן, אמה של עדי לא חיבבה, בלשון המעטה, את הצעצוע המשפריץ מים לכל עבר ואסרה עליה לשחק בו בתוך הבית.

עדי, שפרשה את זיכרונה לפני, הייתה ערה לדמיון בין הצעצוע לבין העצים המתכווצים בחלומה, אך לא קלטה מאומה ממה שהראש (הכחול?) שלי כבר עסק בו. צינור, התכווצויות, מים, אם שאינה מרשה לה לשחק בצעצוע המרטיב, מה עוד חסר? אך למטופלת שלי טרם נתפקעו ערוצי המודע אל תוכן חלומה, על אף שמעצם השכלתה המקצועית, הייתה מצויה בחשיבה הפסיכולוגית, הקרובה עד מאוד לשפת הסמלים של החלומות. ומאחר שכידוע, קל יותר לטפל באחרים מאשר בעצמך, לא היה לה מה להוסיף מעבר לזיכרון שסופר. כך, ללא מיצוי, עמדה עדי לסתום את הגולל על חלומה בעוד אני מנסה להשאירו פתוח ולגלות את הטמון בו.

– האם תוכלי להעמיק במשותף בין השניים, העצים והצעצוע?
– המשותף היחיד ביניהם הוא התנועה המיוחדת הזאת, והמצחיקה...

– עוד משהו? דחפתי באיפוק.

– לא. העצים היו רטובים בגלל הגשם, נטפו מהם מים. אבל זה שונה. לא מתקשר. עכשיו שאנו מדברות על החלום, לא נוח לי עם העובדה שאמי נעלמה, ואנחנו, אבי ואני, התעלמנו מזה; כאילו לא הפריע לנו... את יודעת? כאילו התאים לנו משום־מה...

– משום־מה?

– כן, משום־מה... וההנשמה הזאת מפה לפה... לאבא שלי היה לא מזמן התקף לב קטן, הוא בסדר גמור, לא, זה לא זה. היה בה משהו, אני חושבת, ממש...

– ממש מה?

– ממש ארוטי.

– ארוטי? ניסיתי לדלות ממנה "ארוטי" נוסף.

– אני רואה לאן את חותרת. לדעתך זה חלום אדיפלי, נכון?

– לדעתי כן, ולדעתך?

האווירה נעשתה מתוחה ואני חשתי לפתע שהסופה שהתרחשה בחלומה של עדי שועטת בדרך אלינו. לא הספקתי לומר לעצמי "ג'ק רובינזון" וכבר ניתך עלי מטר של תלונות, רעמים וברקים.

– את יודעת הכול. אם את קובעת שזה חלום אדיפלי, לא יעזור לי. את המחליטה פה, לא אני. אני בסך הכול מטופלת נעבעך* שאף גבר לא רוצה להתחתן איתה. בתור אשה, היית אמורה להבין עד כמה זה כואב, ולגלות כלפי אמפתייה. במקום זה, הנה את יושבת לך באולימפוס שלך ומורידה עלי את המלך המפורסם שהתחתן עם אמא שלו ולא מפסיק לשגע את הפסיכיאטרים... נגיד, נגיד שזה אדיפלי, בגלל שאמא שלי נעלמה... נגיד... ומה נעשה עם האלמנטים האחרים של החלום? היער וההתכווצויות המטורללות של העצים...? לכל דבר יש לכם פירושים. אולי אלה סתם סיגריות? את הרי יודעת שהאליל שלך בעצמו, פרויד הגדול, הכיר בעובדה שלא בכל התכנים יש משמעות מינית. את מכירה ודאי את הסיפור עם הסיגריה ותלמידי פרויד...**

עדי התנשפה כאילו לקתה בקוצר נשימה פתאומי, וברוח סוערת המשיכה לתקוף אותי כהנאתה. נשמת את כל זה כפי שנושמים volens nolens* את

* בידיש: מסכן.

העשן הסמיך, העולה מסיגר המעושן בקרבתך. ומאחר שלפסיכיאטרים מותר להיות משונים, אודה כי שמחתי על הקיטור ששחררה.

– כן, אני מכירה, זה סיפור נחמד. אבל חוץ מזה אני רואה שהצלחתי להרגיז אותך.

– התפרצתי. זה לא אופייני לי. המכרים שלי לא היו מאמינים שאני מסוגלת לתגובה כזאת. אני ידועה כאחת שיכולה לשמש דוגמא של נועם ושל סבלנות. היחידה שמוציאה את המיץ הזה ממני זאת אמא שלי... יש בה משהו שמדליק אותי. איך ייתכן שאשה כמוה, לא מרגישה שהיא מעצבנת עם העצות שלה. תמיד יש לה מה לומר, היא יודעת יותר מכולם. אמא שלי בת 55. לא תתני לה. היא חתיכה. שומרת על עצמה בארבע ידיים ובעוד שמונה הידיים הנותרות שומרת על אבא שלי... אז מה, את טוענת שיש משהו ארוטי בחלום הזה?

בכעסה ששיווה לפניה סומק קל, נראתה עדי יפה ועיניה היו כחולות יותר מתמיד. ואילו אני, בתוקף תפקידי, המשכתי להוציא אותה משיווי-משקלה:

– כרגע אני לא, אבל אני שמה לב שאת כן אומרת את זה.

ישנם רגעים בטיפול, בהם מתלבט המטפל אם לומר או לא לומר דבר-מה מסוים. הוא "לוקח סיכון" – על החיים ועל המוות! ולפעמים נפלטות מפיו המילים מתוך ספונטניות יתרה והוא מוצא עצמו בסבך שיצר בעצמו מבלי שהתכוון לכך. מה שקרה בשיחה שלנו היה מעט מזה ומעט מזה. ולפתע התפוגג המתח סביב כמו התרכך האוויר ועדי פרצה בצחוק; צחוק של התפייסות, איתי, עם עצמה, עם הסיטואציה הטיפולית ו(הלוואי!) עם אמא שלה.

אגב, צינורות שמתכווצים באופן קצבי ומים הנפלטים מהם, את זאת הזכיר לי צחוקה, שהיה כצינור או חבית, שהפקק הפוקק אותם נחלץ לפתע ממקומו באורח בלתי-צפוי. הייתה זו אסוציאציה שלי, וגם אם היא לא הייתה מינית במיוחד, בכל-זאת, היה בה דבר-מה מהנה. הפקק נחלץ והמלך אדיפוס המתוסבך היה עתה שבוי בידינו.

הדרך מהקיבעון האדיפלי ועד לרווקותה הממושכת של עדי הייתה עתה קצרה. יוצא שהיא התקשרה שוב ושוב לגברים בלתי-אפשריים לנישואין, משמרת ומשחזרת את המצב הנושן, נהנית וסובלת ממנו בזמנית.

בתור מי שעמדו כמכשול בדרכן של בנותיהן אל האהבה, האמהות נמצאות בעמדה בעייתית. על-כן, יחסה של עדי לאמה, כפי שהשתקף בקטע השיחה שהובא לעיל, ממחיש זאת, וכך גם ההעברה השלילית שזכיתי לה מפיה.

פרויד, שראה בתסביך אדיפוס תופעה אוניברסלית, כתב ב-1905: "כל הגעה אל כוכב לכת זה עומדת בפני המשימה של שליטה על תסביך אדיפוס. מי שנכשל בכך, ייפול קורבן לנירוזה."⁵

שני גורמים נוספים פגעו ביכולתה של עדי ליישם את שאיפתה להקים משפחה: עדי נולדה וגדלה בניו-יורק עד גיל שש. הוריה, שסבלו מבריאות בעיר הגדולה, עלו ארצה והתמקמו בעיירה קטנה, שאביה שימש בה כרב רפורמי של הקהילה. תוך שנים ספורות החלה להכביד עליהם האינטימיות שלה ייחלו. כשעדי הייתה בת 14, חזרה המשפחה לארצות-הברית וכעבור שש שנים שוב עלו ארצה.

ההתלבטויות בין ההשתייכות החונקת ליישוב קטן לבין החיים המנוכרים של העיר הגדולה, אשר אמנם מאפשרים חופש ופרטיות, הופנמו בילדה וייתכן שיצרו קונפליקט של תלות-עצמאות שדבק בה גם בעניין הקמת משפחה.

הגורם השני הוא שבגיל 22, בהיותה נערה מוכשרת ופורחת, נישאה לבחור שהכירה כשנתיים לפני נישואיה מיד עם עלייתה השנייה ארצה. ארבעה חודשים לאחר-מכן, החליט בעלה שחיי נישואין אינם לרוחו, אסף את חפציו וחזר לרווקותו. צעדו זה, שנתפש על-ידי עדי כנטישה ופגיעה, הצמיח בה שורש עבה נוסף לקונפליקט סביב התחייבות משפחתית ולנירוזה הנשית שלה.

בטיפולים רבים מתנקזים התכנים ובפרט הקשים שבהם, בגלים-גלים, המתפרשים בין תקופות סוערות לבין תקופות מונוטוניות יותר. בטיפולים אחרים מגיעה נקודת שיא, ועימה הקושי, הכאב וההיחשפות, למקסימום האפשרי, בשל התובנה המתלווה לתהליך הטיפולי. החשבונות עם הדמויות ה"מזיקות", מתמתנים ולעיתים מושג סטטוס של פיוס. הדבר משחרר אנרגיות שהושקעו קודם-לכן בהדחקות ובהגנות אחרות, שתועלו לידי מצב של "לא לדעת" ולא להרגיש, וכן למאבקים לא מועילים. הפסיכואנליזה טבעה את המושג Working Through או Working over עבור התהליך, בו מעבד המטופל את חוויית הטיפול לאורך זמן ולומד להתגבר על קשייו. אין הכרח ללוותו עד יום היישום המעשי של השינויים מפני שפעמים רבות

מסוגל המטופל להמשיך בדרכו גם לאחר סיומו של הקשר הטיפולי. כמעין
הד מתמשך...

לכן, סיימה עדי את הטיפול – ואת תסביך האדיפלי שלה – כשפגה דאגתה
ביחס לעתידה. מצב-רוחה הוטב והקשרים בינינו היו טובים. עד כמה שאפשר
היה להניח על-פי תוכניותיה, לא נסעה שוב לניו-יורק, ועם זאת לא פגשתי
אותה מאז. הייתי רוצה לדעת מה עלה בגורלה ואם הצליחה להתקשר לגבר
שיהיה שלה. אף שחלפו 20 שנה מאז פגישותינו, בכל-זאת, לפעמים כשאני
מבחינה ברחוב בדמות שמזכירה את עדי, אני חשה צורך להתקרב ולשאול:
עדי, האם זאת את? מה שלומך, ומה קרה איתך? אבל בכל פעם, מתברר שאין
זו עדי, אלא אשה צעירה אחרת. בזיכרוני עודנה חרותה כצעירה יפהפייה עם
שערות משוחות בג'ל שעומדות על קודקודה, עיניים כחולות ורגלי איילה
תמירה.

4. חלומות חתונה במסגרת נויירוזה נשית

נערה אחרת, שפנתה לטיפול והתלוננה על אי-הצלחה ביצירת קשרים עם
בנים, הייתה צעירה מעדי בכמה שנים. כעדי גם היא נראתה חופשייה מסימני
הפרעה נפשית, אך נחשף אצלה הרכב נוירוטי נשי שונה במקצת. בסיפור
חייה בלט אחיה הבכור, שייקרא לצורך העניין, נחשון. על-פי תיאורה, היה
גדול ממדים וסבל כנראה מהפרעה נפשית קשה. הוא השליט טרור במשפחה,
שפתו הייתה מחוספסת ופוגענית, התנהגותו אימפולסיבית ונוטה לאלימות.
הוא סטה מדרך הישר והשתמש בסמים, והכביד נפשית וכלכלית על סביבתו.
ההורים מצאו עצמם מפולגים בגישתם כלפיו. זה העניק משום רחמים או
מעייפות, האחר התרחק משום כעס ואוזלת יד. בנעוריו הופנה האח לטיפול
נפשי ובגלל היעדר שיתוף פעולה הייתה זו התערבות קצרה. המטפל אמר
להורים שהילד אינטליגנטי מאוד ובעתיד, ללא טיפול, הוא יהיה גאון או
חולה נפש. באחת מפגישותיהם המעטות כינה את מטפלו: נאצי (!) והפך
שולחן. אף שהפסיכולוג היה מוכן להמשיך בטיפול, נחשון סירב. האם כבר
אמרת שמטפלי הנפש מוזרים?

הנערה גדלה אפוא באווירה שפילגה ובלבלה את המשפחה. בצל אותה
"דמות גברית" דומיננטית של האת, הלכה וקטנה נוכחותו של אביה.
הזדהותה עם אמה נעה לחלופין בין הערצה ואהבה בשל כישוריה המקצועיים
ומסירותה, ובין כעס על שאינה מצליחה לשלוט בהתפרצויותיו של נחשון
ושלה עצמה. רק במשך הטיפול החלה דמות האם להתקבל עליה באופן
הרמוני. זאת למדתי, כמוכן, מדבריה של הנערה, אך גם מאופן התנהגותה.

בשלב מסוים, כתשעה חודשים מאז היכרותנו, החלה הנערה להגיע לפגישות כשהיא לבושה במעיל ארוך, שחור ורחב מכפי מידתה, שנראה כמו מעיל של כומר. אמה, שממנה ירש, כנראה, נחשון את ממדי גופו, שמחה להשאיל לה את המעיל לפי בקשתה. פער המידות הצורם לעין לא הפריע לנערה, שהתענגה על המעיל הגדול, שעטף וחימם אותה מצווארה ועד קרסוליה.

נערה זאת הביאה לטיפול כמה חלומות נפלאים. נחשים למיניהם, ארוכים, שמנים, ירוקים, קטנים כגדולים, אכלסו את חלומותיה. מכתב ידה, שהוגש לי עם רישום אחד החלומות, נוכחתי לדעת שהאותיות ז', ג, ול' צוירו יותר משנכתבו, ובאופן ברור הן דומות לנחש.

מאז פרויד, לא נותר ספק רב לגבי כך שהנחש מסמל את המיניות הזכרית. בכל מקרה, עלינו לתת את הדעת לאינדיבידואליות של ההסמלה. אפילו סמל כה מוכר כמו הנחש, יכול להתפרש בצורות שונות, לפי האדם, ואולם אצל אותה נערה, התברר הנחש כסמל מיני גברי, שיחסה כלפיו היה פיתוי ופחד כאחד.

באחד החלומות, חלמה הנערה שהיא כלה בחתונה מפוארת רבת אורחים. פני החתן היו מטושטשים ומוסתרים במשבצות צבעוניות ומרצדות "כפי שמסוים פני פושעים בטלוויזיה". אף שעובדה זו לא הפריעה, חגו האורחים סביב החתן וניסו לחשוף את פניו. כאשר הצליחו סוף סוף לגלותם, הוברר שאין הוא אלא אחיה נחשון בכבודו ובעצמו. משהקיצה, הרגישה תחושת זוועה.

פרט שולי, אך חביב: נחשון, האח הענק והמפחיד, הופיע בחלומה של הנערה בתור איש רזה ונמוך קומה, מעין יצור שברירי, "שלא יכול להזיק לזבוב". זוהי שפת ההפכים של החלומות וחלק משיטות ההסוואה שלהם. הנערה "סידרה לעצמה" חתן בעל ממדים שיקל עליה את היראה מפני דמותו הגדולה והמאיימת של האח. המסקנה היא שנחשון אחיה מילא בדמיונה של מטופלת זו את תפקיד הגבר הראשון, אותו למדה. הוא היה "אובייקט" בעייתי ודו-משמעי, שהמשיכה אליו והרתיעה מפניו חברו בה יחדיו. ולא היה בכוחה לפנות ממנו אל גברים אחרים; מה עוד שבכל הגברים הפוטנציאליים, שנקרו בדרכה, שהו אולי נחשונים חבויים ומסוכנים.

חלומות חתונה אינם נדירים בקרב נשים, המתייסרות בנושא זה. הניה, רווקה בת 38, חלמה את עצמה בחתונתה. בשטח היה חתן חסר דמות, "רואה ואינו נראה". היא לבשה שמלת כלה שלא היו בה סימנים יוצאי דופן, אך

ההינומה, שצפוי היה כי תימצא על ראשה, הייתה כרוכה סביב צווארה וחנקה אותה. עם הינומה כזו לא קשה היה להבין את חששותיה של החולמת מפני נישואין.

בחלום החתונה של אליס, רווקה בת 32, היא חלמה עצמה ככלה לכל דבר, אך התנהגותה הייתה בלתי-שגרתית. היא התרוצצה ברחבי האולם, חרדה ומבוועתת, מחפשת את החתן שבושש לבוא. עד לחלום זה היה יחסה של אליס לנושא הזוגיות שלילי בעיקרו, או לכל היותר, פסיבי. לכן, כאשר סיפרה כי בחלומה חיפשה אחר החתן, שמחתי בלבי ושיקפתי בפניה את האור שניתן היה לראותו בקצה המנהרה. עם זאת, סיומו של החלום עם החתן שלא הגיע, הצביע על העובדה שהמלאכה עודנה מרובה. באותה ההזדמנות בה ניתחנו חלום זה, נזכרה אליס בחלום חוזר, שחלמה לאורך כמה שנים בטרם הגיעה לטיפול. גם בו התחתנה – לא התחתנה. בחיר ליבה היה מכר, שהקשר עימו במציאות היה רופף. בעל מראה לא מלבב, אישיותו הייתה חיזורת, והתנהגותו העידה על חוסר השכלה. בעינינו נתפש האיש (במודע) כאחרון המועמדים לנישואין. בחירתה בו בחלום "הפכה" את הנישואין לבלתי-אפשריים ואבסורדיים. נוסף לזאת, במהלך החתונה הסתננה הכלה בחשאי אל מחוץ למקום האירוע. היא סבכה עד שהגיעה לים נפלא. ומשם המשיכה למנהרות וגשרים, מדלגת בעליזות לאורכם, מותירה את חתונתה הרחק מאחוריה וכאלו אין לה כל קשר עימה. ההבדל בין החלום הישן לבין החלום שהובא לטיפול, ברור ומשמעותי. בעוד שבעבר הפנתה עורף לחתונתה עם החתן הבלתי-אפשרי ורחקה אל מקומות נפלאים, בחלומה שנחלם בטיפול, חיפשה את חתנה בעניין רב. פרט זה נטע בנו תקווה שבהמשך הטיפול אכן תמצא אותו, אם תחפש אחריו.

ואחרון חביב: חלומה של גברת בשנות ה-40 לחייה, נשואה זה 20 שנה. היא פנתה לייעוץ "קצר וממוקד" כדבריה, בשל מצב של מצוקה נפשית אשר אחז בה בחודשים האחרונים. נישואיה, שקורצו מתוך אהבת בוסר לווהטת, החלו אט אט לאבד את איכותם בשל שגרה מונוטונית וחוסר טיפוח, שטפטפו אל תוך חיי הזוג ודיללו אותם. בהיותה עדיין מושכת אך משוללת ריגושים וחידושים, מצאה עצמה מחוזרת על-ידי גבר שהכירה במקום עבודתה. הפיתוי להיענות לו כרסם בה בעוצמה גוברת והולכת, ולצידו התלקח מעין דמיון של נעורים מחודשים. בשל נאמנות והגינות, תכונות, שהיוו חלק מובהק מאופייה, וגם מתוך רצון חזק לשמור על משפחתה, נלחצה הגברת מאוד מחיזורי עמיתה. הוא לא נתן לה מנוח והיא לא מצאה דרך בטוחה להימלט ממנו. בחלומה, שהביא אותה לטיפול, היא בוגדת

בבעלה עם המחזור המלהיב והמקסים, ואף מגיעה איתו לחתונה שלהם עצמם. הם רוקדים חבוקים את ריקוד הכלה והחתן ותשוקתה אליו מרקיעה שחקים. ותוך כדי כך, משתנה דמותו של מאהבה והופכת כבדרך הטבע לדמות בעלה. היא הקיצה משנתה בשנייה של "חזרה בתשובה" חלקית, כאשר תחושת הנאמנות והבגידה כרוכות זו בזו, כי בגידה בבעל איתו עצמו, הינה כמו לאכול את העוגה ולהשאירה שלמה.

והיה בחלומה את הכוח להביא אותה ליעוץ, אשר היה "קצר וממוקד" וגם לעניין. "לעניין" מפני שבעקבותיו מצא הזוג את דרכו לרענון ולחיזוק כנגד מחזרים וגורמי חוץ (או גופים זרים) אשר איימו לגרום נזקים.

לנירוזה הנשית פנים רבות. בפרק זה הוזכרה מטופלת בת 34, עדי, שניזוקה מתסביך אדיפלי בלתי-פתור; נערה צעירה ממנה בכמה שנים, שנשיותה עוצבה בצל דמותו המאיימת של אחיה; מטופלת בת 38, הניה, עם פחדים מפני נישואין חונקים, בדומה להינומה הכרוכה בחלומה סביב צווארה; מטופלת בת 32, אליס, המחפשת את חתנה בחלום בלילה, אך טרם בשלה למוצאו במציאות. אצל אליס, הנזק בנשיותה נגרם בגין גירושי הוריה בילדותה, בשל בגידת אביה באמה עם אשה אחרת. לאחר שהאב עזב את הבית, לא נשמר הקשר בינו לבין הילדה, או כך תפשה זאת אליס.

גירושין, המציירים את דמות האב כשלילית, עלולים לערער באורח קשה את תהליך היווצרות נשיותן של הבנות. אצל אליס, ייצוגם התוך-נפשי של הגברים היה בערך כזה: הגברים הם בני זונות, הם תמיד בוגדים ונוטשים; זוהי אקסיומה. אין כלל צורך בהוכחות. הבנות הדומות לאליס סובלות לעיתים קרובות מקונפליקט של נאמנות. בגידת האב באם ועזיבתו, יוצרות רגישות כפולה לנושא הבגידה. בנות אלה חוששות יתר על המידה מפני בגידה – נטישה מצד בני-זוגן. כתוצאה מכך הן נוטות להתגונן ולהימנע מכאב הזוגיות בדרכים מסורבלות, הפוגעות ביכולתן ליצור קשר עם גבר. כשבמסגרת הטיפולית מתפתחת הבנה אובייקטיבית יותר של שני ההורים, נאלצות הבנות להתמודד עם תהליכי "פרידה" מדמות הקורבן של האם, ועם קבלת האב כדמות אנושית שיש להבינה. גם זה לא פשוט, מפני שאז הן מתייסרות בתחושה של בגידה באמן.

הגברת בשנות ה-40 לחייה, המסיימת בחלומה את הרפתקה וחתונתה הבוגדניות כשהיא מצויה בזרועות בעלה, האחרונה מבין בעלות החלומות

שהובאו לעיל, צורפה לקבוצת המטופלות שבפרק זה בגין נושא החתונה שבחלומות ואינה מציגה כל בעיה בתחום המגדר.

עלי לציין שבשלושת המקרים האחרים שהוזכרו לא נצפתה הפרעת מגדר על-פי המראה וההתנהגות הנשיים או קווי אופי גבריים, אלא הפרעה ביכולת ההתקשרות הזוגית. אצל הניה תחושת המגדר הייתה תקינה, אך הגישה כלפיה הייתה פגומה. היא שלטה היטב בתחושתה שהיא אשה, אך הביעה צער על כך. בהיותה אשה מאמינה, הסתמכה על הפסוק המוכר מתפילת הגברים, המודים לקב"ה "ברוך שלא עשני אשה". תפקודן המיני של הנשים המזכורות היה תקין, פרט לאליס, שהייתה לה התנסות מועטה וסתמית למדי. בנעוריה התקשרה לבחור בן גילה, אבל "לא זכרה" אם יחסיהם המיניים היו איכותיים או לאו. לעומת זאת זכרה היטב את החלטתו לפירוק הקשר בשל לחץ מצד הוריו. לאחר-מכן לא "הזדמנה" לה שום מערכת יחסים אחרת עם גבר.

כל המטופלות הללו תפקדו היטב מבחינה מקצועית וחברתית. אצל שלוש מהן, עדי, הניה ואליס, ניתן היה לאבחן מצב דיכאוני: קשה אצל הניה, בינוני אצל אליס וקל אצל עדי. בשלושת המקרים הללו היווה הדיכאון תגובה משנית לקשיים בתחום הנשיות. אצל כולן בלט הקושי ביישום הזוגיות, שהיא פונקציה מרכזית בכירה ביותר בתחום המגדר; וזאת מבלי להתייחס לאמהות, שלפי תורות מודרניות מסוימות, אינה עוד בהכרח אפיון נשי מובהק (ראה ג'וליה קריסטווה בפרק "צירי לידה", "בימינו אנו"). אצל עדי בלטה המשאלה לאמהות, אולי מפני שבתחילת הטיפול עדיין רצתה לקבל ילד מאביה, ואצל אליס הייתה משאלה זו עמומה בלבד. אולם היא לא נמצאה אצל שני המקרים הנותרים, "הנערה האחרת" והניה.

לפני שנים רבות טיפלתי בגבר בן 39. היום אני יודעת שסבל מ"נוירוזה גברית". הוא היה רווק מאושר, מצליח מאוד במקצועו ועשיר, שניתן היה להגדירו כפרפר שמדלג מפרח לפרח. "הפרחים" שלו היו בדרך-כלל צעירות ממנו בשנים רבות, לרוב בתולות, עד אז לפחות, יפות וייצוגיות. הוא התגורר אצל אמו האלמנה, שהתמסרה לו באהבה ובנתינת יתר. יום אחד, צלצלה אלי (שלא בידיעתו), כדי לשאול מה יהיה איתו. כבר ידעתי, שהורי המטופלים נוטים להתייחס אל המטפלים כאל קוסמים או מגידי עתידות. מטעמים אתיים, הייתי מנועה מלספק מידע כלשהו, אך מטעמי נימוס הקשבתי לדבריה שנאמרו בצרפתית:

Il ne cherche pas, docteur, il ne cherche pas vraiment, il doit chercher une bonne femme... Croyez moi, il cherche mais il prie le Dieux de ne pas trouver.*

אבחנתה של הגברת הייתה מדויקת. מבחינה זו דמה מצבו של בנה למצבן של נשים רבות, המחפשות אף הן על-מנת שלא למצוא. אחרי ככלות הכול: *la femme cherchez*, או במקרה שלנו, *cherchez l'homme* אינו רק עניין של מזל. אם אדם אינו לוקה בנורוזה בתחום הזוגיות והוא רוצה בה באמת – ולא בתמים – טובים סיכוייו למוצאה; ובעיקר אם הוא יחפש על-מנת למצוא ולא ההיפך מזה.

* הוא לא מחפש דוקטור, הוא לא מחפש באמת, הוא צריך אשה טובה... תאמיני לי שהוא מחפש אך מתפלל לאלוהים שלא ימצא.

- Quoted in A. Szalita, "The dilemma of Therapeutic Changes in¹
Psychotherapy: psychointegration", Isr J Psychiatry Relat Sci, 131 (2):
106-14, 1994,²
- A. Adler, "The Neurotic Constitution: Outlines of a Comparative²
.Individualistic Psychology and Psychotherapy", Hardcover, 1972
- E. Jones, "Papers and Psycho-Analysis", (4th ed.), William Wood &³
.Company, Baltimore, pp. 94, 1938
- PT Janulis, Letter to the Editor "Tribute to a Word: Neurosis", Arch⁴
.Gen Psychiatry, 39, pp. 623, 1982
- Sigmund Freud, "Three essays on the theory of Sexuality", SE 7, 125-⁵
.245, 1905